

ELEKTRON DÖVLƏT VƏ ELEKTRON DEMOKRATİYANIN INKİŞAFI: İNSAN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ QORUNMASINA DAİR YENİ HÜQUQİ TENDENSİYALAR

ELNUR HÜMBƏTOV*

Annotasiya

Müasir dünyada texnologiya və dövlət arasındakı qarşılıqlı əlaqəni öyrənmək, diqqəti demokratikləşdirmə potensialına yönəltmək təkcə akademik deyil, həm də pragmatik baxımdan aktualdır. Çünki virtuallaşmanın geniş vüsət aldığı və yeni texnologiyaların insanlar üçün təqdim etdiyi imkanların artdığı bir dövəmdə dövlətin bu proseslərdən kənar qalması və elektronlaşmaması qeyri-mümkündür. Eyni zamanda, dövlət xidmətlərinin göstərilməsi üçün yeni rəqəmsal vasitələr fərqli tənzimləmə tələb edir, çünki onlar sürətli və uğursuzluq halında hüquqlara potensial ziyan vurur. Bu mənada, elektron hökumət sistemlərinin demokratikləşməyə gətirə biləcəyi əsas risklər, imkanlar və onun tənzimlənməsi üçün vacib parametrlər insan hüquq və azadlıqlarının təminatı aspektindən xüsusi diqqət yetirilməli olan məsələlərdir. E-idarəetmə insan hüquq və azadlıqlarının rəqəmsal dövərdə yeni formada təminatı üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Çünki belə idarəetmənin əsas elementi olan şəffaflıq və hesabatlılıq nəticəsində dövlət orqanları anlayırlar ki, onların məlumatlarına hər kəs onlayn baxa bilər və nəticədə ictimaiyyət qarşısında hesabatlı olmaq lazımdır. Şəffaflıq və hesabatlılıq demokratik dövlətlər üçün əsas elementlər hesab olunur ki, bu da elektron idarəetmə ilə gücləndirilə bilər. Açıqlıq və şəffaflıq sayəsində müdafiə olunan e-idarəçilik də şəxsi təmas səviyyəsinin azalması səbəbindən ictimai prosedurlarda korrupsiyanın azaldılması imkanını təqdim edir. Məqalədə qeyd olunan məqamların təhlili iki istiqamətdə aparılmışdır: doktrinal təhlillərə istinad və təcrübənin tədqiqi. Hər iki istiqamətdə aparılmış tədqiqat nəticəsində təklif və tövsiyələr təqdim edilmişdir.

Açar sözlər: elektron dövlət, elektron idarəetmə, elektron demokratiya, elektron dövlət modelləri, insan hüquqları, elektron hüquqlar, İnternet, İKT.

I. Giriş

İlk öncə qeyd etmək lazımdır ki, hər bir dövlətin milli informasiya siyasəti virtual məkanda insan hüquq və azadlıqlarının təminatını rəhbər tutaraq formalaşdırılır. Lakin dövlətin öz nəzarət mexanizmləri olmadan belə siyasət heç bir halda uğurlu ola bilməz. Belə ki, virtual məkanda idarəetmə funksiyasının mövcudluğu məsələsinin aktuallığı dövlət funksiyalarının dəyişkənliyini müəyyən edən amillərin mövcudluğu ilə də sübut olunur:

1) Bir sistemin inkişafının spesifik tarixi mərhələsi. Nəzərə almaq lazımdır ki, informasiya texnologiyaları əsrində dinamik inkişaf cəmiyyətin siyasi, etno-sosial, iqtisadi və digər struktur elementlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir, dövlət üçün problemlər yaradır, çünki hakimiyyət, idarəetmə, ədalət, siyasət kimi hadisələr informasiya sferasında qloballaşmadan asılı olaraq tənəzzülə uğrayır. Cəmiyyətdə baş verən dinamik inkişaf prosesləri dövlətləri həmin proseslərə nəzarət etmək və pozuntuların qarşısını almaq məqsədilə yeni strategiyalar işləyib hazırlamağa məcbur edir. Məsələn, internetdən qanunsuz hərəkətlərin (haker hücumları, qadağan olunmuş məlumatların yayılması,

---

* Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru / Bakı Dövlət Universiteti / email: elnur_88@inbox.ru

kiberdələduzluq, böhtan, təhqir və s.) törədilməsi üçün istifadə edildiyinin nəticəsi olaraq, müasir dövlətlər Ümumdünya Kompüter Şəbəkəsinin fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərinə nəzarəti təmin etmək üçün məsul dövlət orqanları (və/və ya dövlət orqanlarının struktur bölmələri) yaratmağa başlayırlar (məsələn: ABŞ-da Milli Təhlükəsizlik Agentliyi; Azərbaycanda Kompüter İnsidentlərinə qarşı Mübarizə Mərkəzi, Elektron Təhlükəsizlik Mərkəzi və s.). Bundan əlavə, texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlər internet məkanına (virtual məkana) münasibətdə dövlət nəzarətinin yeni formalarından istifadə etməyə başlayırlar. Misal olaraq, internetdə informasiya münasibətləri subyektlərinin məlumatlarını süzgəcdən keçirmək, uçota almaq və əldə etmək üçün ixtisaslaşmış yüksək texnoloji proqramlardan istifadəni qeyd etmək olar (ABŞ-da PRISM, Çində Qızıl Qalxan və s.).

2) Dövlət ətrafında daxili və xarici siyasət vəziyyəti. İstənilən müasir dövlət virtual məkanda informasiya müharibəsinə məruz qala bilər. Təsədüfi deyil ki, dövlətlərin kiberhücumlara qarşı özünümüdafiə hüququ mövzusu dövrümüzün gündəmdə olan mövzulardandır. Ona görə də dövlətin nəzarət funksiyası virtual məkanda xarici siyasi maraqları mütləq şəkildə əhatə etməlidir. Dövlətin daxili siyasi vəziyyətinə gəlincə, qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərdiyimiz kimi, bir çox hüquq pozuntuları internetdən istifadə etməklə (və o cümlədən birbaşa virtual məkanda) törədilməyə başlayır. Belə şəraitdə təsvir olunan faktların dövlətin rifahı üçün təhlükəsini nəzərə alaraq, virtual məkanda baş verən proseslərə dövlət nəzarəti üçün sistemli və məqsədyönlü fəaliyyətin həyata keçirilməsi labüddür.

3) Dövlət maraqlarında insan hüquq və azadlıqlarının üstün mövqeyi. Dövlətin virtual məkanda imperativ səlahiyyətlərə malik subyekt kimi mövcudluğundan danışıarkən, bu səlahiyyətlərin hədləri sualına da xüsusi diqqət yetirməliyik. Virtual məkana lazımi dövlət nəzarətinin təmin edilməsi ilkin olaraq ölkənin daxili siyasəti səviyyəsində öz vətəndaşlarına münasibətdə həyata keçirilməlidir. Lüzumsuz məhdudiyətlər, bloklamalar tətbiq edərək öz vətəndaşlarının informasiya hüquqlarını pozan dövlətin milli informasiya siyasətinin uğurundan söhbət gedə bilməz.

Dövlətlər daim inkişaf məqsədilə informasiyadan və texnoloji-maliyyə resurslarından istifadə üsullarında yeniliklər tətbiq edirlər. Bu kontekstdə İKT-dən düzgün istifadə dövlət sektorunun məqsədlərinə nail olmaqda və sosial-iqtisadi artıma şərait yaradan mühitə töhfə verməkdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu prosesdə formalaşan elektron hökumət: demokratik xidmətlərin və proseslərin əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirilməsi və dövlət siyasətinə dəstəyin gücləndirilməsi üçün təşkilati dəyişikliklərlə birlikdə dövlət idarəçiliyində kompleks xidmətlərin göstərilməsi, məlumat mübadiləsinin keyfiyyətinin və səmərəliliyinin təşviqi və vətəndaşların səlahiyyətlərinin artırılması kimi istiqamətləri əhatə edir [11, s. 94].

Elektron dövlət konsepsiyası kommunikasiyanı asanlaşdırmaqla dövlət idarəetməsinin müxtəlif səviyyələrində hakimiyyət orqanlarının koordinasiyasını yaxşılaşdırmaq, dövlət xidmətlərinin səmərəliliyini artırmaq, prosesləri sadələşdirmək, xərcləri azaltmaq, sənədləşdirmə və uçotun aparılmasını təkmilləşdirmək kimi müsbət xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunur.

II. Elektron dövlət və elektron demokratiyanın inkişafına dair nəzəri yanaşmalar

Geniş perspektivdə e-dövlət vətəndaşların aktivliyini artırmaq və dövlət xidmətlərinin əlverişliliyini təmin etmək üçün texnologiyalardan istifadə etməyi hədəfləyir. Belə ki, İKT-nin hər yerdə olması siyasi iştirakçılığı artırır və dövləti açıq və interaktiv edə bilər. Lakin bəzi mənfi tərəfləri də unutmamalıyıq. Rəqəmsal cəmiyyətin formalaşması inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan dövlətlər arasındakı uçurumu (bərabərsizliyi), hətta inkişaf etmiş ölkələrin özləri arasındakı fərqləri kəskin şəkildə genişləndirir. İKT-nin artan istifadəsi fərdləri daha izlənibilən edir: smartfonlar, sensorlar, onlayn əməliyyatlar, anı mesajlar və e-poçtlar çox faydalı olsa da, konfidensiallığı azaldır. Bu kimi məsələlər uzun müddətdir ki, e-hökumətin uğuruna təsir göstərə bilən faktorlar sırasındadır. Əslində inkişaf etməkdə olan ölkələrə münasibətdə böyük problem dövlətin idarəetmə qabiliyyətini artırmaq, öz vətəndaşlarına xidmət göstərmək və insan inkişafı üçün şəraiti yaxşılaşdırmaq üçün İKT-nin gücündən necə istifadə etməyi müəyyənləşdirməkdir.

Elektron dövlətlə qurula bilən əlaqələr üç növə bölünür:

- Dövlət orqanları və qurumları arasında (G2G);
- Dövlət orqanları və biznes (sahibkarlıq fəaliyyəti) arasında (G2B);
- Dövlət orqanları və vətəndaşlar arasında (G2C).

Tvizeyimana və Andersson e-dövlətin ictimai dəyərinin üç geniş və üst-üstə düşən ölçülərini müəyyənləşdirmişlər: dövlət xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və sosial dəyərin təkmilləşdirilməsi. Bunlardan birincisi olan dövlət xidmətlərinin təkmilləşdirilmiş ölçüsü hər iki ölçüyə təsir göstərir. Başqa sözlə, dövlət xidmətləri yaxşılaşdırıldıqda, idarəetmə də müəyyən dərəcədə təkmilləşir və bu ictimaiyyətə daha yaxşı xidmətlər göstərməyi hədəfləməyə başladığı üçün baş verir (yəni, vətəndaşlar müxtəlif rollarda: siyasətçilər, vergi ödəyiciləri, şirkətlər və s.). Eyni şəkildə, dövlət xidmətləri yaxşılaşdırıldıqda, sosial rifahın da yaxşılaşması gözlənilir. Odur ki, elektron xidmətlər vasitəsilə e-hökumətin xidmətləri və öz növbəsində cəmiyyətin idarə olunmasını və rifahını yaxşılaşdıracağı gözlənilir [15, s. 173-174].

Müəlliflər e-dövlətin inkişafının dörd modelini fərqləndirirlər [7, s. 447]:

Birincisi, rəqabət modelində dövlətlərin bir-biri ilə rəqabət aparacağı güman edilir və onlar yaxın və ya qonşu dövlətlərlə rəqabətə xüsusilə həssas ola bilərlər. İqtisadi üstünlüklər əldə etmək və ya mənfi vəziyyətə düşməmək üçün

digər dövlətlərin və ya ölkələrin siyasətlərini təqlid edirlər. Oxşar mədəni və siyasi sistemlərə malik olan dövlətlər bir-biri ilə ayaqlaşmaq üçün təzyiq hiss edirlər, eyni zamanda onların bir-birindən öyrənmə ehtimalı daha yüksəkdir. Buna görə də rəqabət modelinə görə, qonşu ölkələrin elektron hökumət və elektron demokratiya göstəriciləri ölkənin öz elektron hökuməti və elektron demokratiyasının inkişafında əsas rol oynamalıdır. Deməli, yüksək e-hökumət göstəricilərinə malik bir və ya bir neçə qonşu dövlətə bitişik olan bir dövlətin daha yüksək elektron hökumət reytinginə sahib olma ehtimalı çox olacaqdır.

İkincisi, öyrənmə modelidir ki, texnoloji yeniliyi qəbul edənlərlə sıx əlaqədə olan təşkilatlar bu haqda öyrənir və onu daha tez qəbul edirlər, halbuki innovasiya şəbəkələrinin periferiyasında yerləşən təşkilatlar daha yavaş qəbul edirlər. Öyrənmə modeli artan qərarların qəbulu və məhdud rasionallığın klassik nəzəriyyəsinə əsaslanır. Dövlətlər qeyri-müəyyənlik və ya çətin siyasət qərarları ilə üzləşdikdə digər ölkələrdə sadəcə olaraq konkret siyasətlərin nəticələrini müşahidə etməklə yeni məlumat əldə etməyin nisbətən sadə olduğunu, eləcə də vaxta və pula qənaət etdiyini aşkar edə bilirlər. Bir ölkə nə qədər çox beynəlxalq təşkilata üzvdürsə, digər ölkələrin elektron hökumət və elektron demokratiya təcrübələrindən öyrənməli olduğu kanallar bir o qədər çox olur. Dövlətlər digər ölkələrin təcrübəsini müşahidə etməklə və yeni məlumatlar əldə etməklə vaxta və pula qənaət etməyə meyllidirlər. Qısacası, daha interaktiv şəraitdə iştirak İKT planlaşdırmasının inzibati xərclərini azalda və dövlət sektorunda İKT siyasətinin həyata keçirilməsini artırma bilər. Təlim prosesi coğrafi yerlə məhdudlaşmamalı olduğundan, siyasətin yayılmasının öyrənmə modelini sınaqdan keçirərkən xarici amillərin daha vacib ola biləcəyini nəzərə almaq lazımdır. Məlumat mübadiləsi öyrənmə prosesinə səbəb olan ən vacib amil ola bilər. Buna görə də qeyd etməliyik ki, bir millət beynəlxalq təşkilatlarda nə qədər çox iştirak etsə, o millət elektron hökumət və elektron demokratiyada daha yüksək yer tutacaqdır.

Üçüncüsü, dövlətlərə yaxşı qəbul edilmiş idarəetmə və siyasət standartlarına uyğun gəlmələrini tələb edən standartlar mövcuddur. Bu standartların təsiri ilə dövlətlər elektron idarəetməyə keçməyə məcburdurlar. Burada inkişaf etmiş dövlətlərin təsiri də danılmazdır. Belə ki, elektron hökumətin inkişafı üzrə güclü maliyyə və texnoloji resurslara malik inkişaf etmiş ölkələr faktiki olaraq aparıcı rol oynayırlar və onların təsiri tədricən bütün dünyaya yayılmışdır.

Nəhayət, sonuncu model dövlətin öz vətəndaşlarının təzyiqi və təsiri nəticəsində elektron idarəetməyə keçməsi ilə bağlıdır. Vətəndaşlar xəbərlər vasitəsilə məlumat ala bilər və digər dövlətlərdə qəbul edilmiş eyni siyasətləri qəbul etmək istəyə bilər. Bundan əlavə, cəmiyyətdə ümumi təhsil səviyyəsi yüksəldikcə daha çox vətəndaş məlumatlı və bilikli olur. Bu şərtlər dövləti e-hökumət və e-demokratiya kimi məşhur siyasətləri qəbul etməyə sövq etmək üçün güclü vətəndaş təzyiqləri yaratmalıdır. Bununla belə, texniki bilik axını, o cümlədən fərdi kompüter və internet infrastrukturunu kimi maddi İKT vasitələrinin

yayıması elektron hökumətin və elektron demokratiyanın qəbulunu sürətləndirməkdə mühüm rol oynayır. Ona görə də ölkədə kifayət qədər informasiya və kommunikasiya texnologiyaları infrastrukturu, yaxşı təhsilli vətəndaşları və geniş internet istifadəçiləri bazası olduqda bu dövlət elektron hökumət və ya elektron demokratiyanı qəbul etmək üçün güclü potensiala malikdir. Daha konkret desək, hər hansı bir dövlət yüksək insan kapitalı səviyyəsinə malik olduqda onun e-hökumət və e-demokratiya sahəsində yüksək yer tutma ehtimalı daha yüksəkdir.

III. Azərbaycan Respublikasının milli

informasiya siyasətində virtuallaşma prosesləri və elektron dövlət

quruculuğu: insan hüquq və azadlıqlarının realizəsi üçün yeni imkanlar

Azərbaycan getdikcə İKT sektorundan asılı vəziyyətə düşür. Azərbaycanlılar sosial şəbəkələrdə yaxşı təmsil olunurlar və yerli blogosferdə çox fəaldırlar. Sosial medianın daha da siyasiləşdirilməsinin qarşısını almaq üçün güclü səylərə baxmayaraq, 2009-cu ildən etibarən dinamik və siyasi cəhətdən aktiv bloq sferası inkişaf edir. Baxmayaraq ki, Azərbaycan telekommunikasiya və interneti milli inkişaf prioritetinə çevirsə də, telekommunikasiya üçün normativ-hüquqi baza hələ də inkişaf etməmişdir. Xarici təzyiq altında hökumət internet provayderləri bazarının liberallaşdırılması istiqamətində addımlar atmışdır. Bununla belə, ən böyük ictimai telekommunikasiya operatorları dövlət şirkətləri olan AzTelecom, Azeronline, IntraNS, Adanet və AzEuroTeldir. Tənzimləmə nöqtəyi-nəzərindən İnternet kütləvi informasiya vasitəsi hesab edilir və 2005-ci ildən Telekommunikasiya haqqında Qanunla tənzimlənən telekommunikasiya xidmətlərinin siyahısına daxildir. Azərbaycan qanunvericiliyində internet məzmununun məcburi filtrasiyası və ya monitorinqi nəzərdə tutulmur. Bununla belə, hökumətin siyasətini tənqid edən veb-saytlar yarandıqca, hökumət ədəbsiz və ya qeyri-vətənpərvər məzmunlu veb-saytlara məhdudiyətlər qoyan və bununla da mövcud qanunları gücləndirəcək qanunlar qəbul etməyi planlaşdırır [12, s. 710]. Elektron hökumətin qəbulu və istifadəsi təşkilatlar tərəfindən yeni texnologiyaların mənimsənilməsini izah etmək üçün son onilliklərdə hazırlanmış modellərə uyğundur. Elektron dövlət modelində yeni texnologiyadan istifadə olunması iki komponentin vəhdətini təşkil edir:

Qəbul edilən faydalılıq və səmərəlilik. Bu, insanların informasiya kommunikasiya texnologiyalarının onların fəaliyyətini və aktivliyini artırma biləcəyinə inanma dərəcəsindən asılı olaraq müəyyən olunur. Məsələn, hər hansı bir hüququnu reallaşdırmaq istəyən şəxs bunu elektron formada etdiyi təqdirdə, vaxta və yol məsrəfinə qənaət etmiş olur ki bu da səmərəliliyin göstəricisidir.

Qəbul edilən istifadə asanlıığı. Bu komponent isə insanların müəyyən texnologiyadan istifadənin az səy tələb etdiyinə inanma dərəcəsini ifadə edir. Məsələn, elektron müraciət zamanı müxtəlif məlumatların avtomatik olaraq

bazadan çıxarılması (şəxsiyyətə aid məlumatlar və s.) elektron idarəetmə modelinin asanlıqına işarə edir.

Elektron hökumətin üçüncü dalğası mobil hökumətdir, yəni hökumət tərəfindən təklif olunan mobil xidmətlərin dövlət sektorunda veb əsaslı və sosial media platformalarının genişləndirilməsidir. Mobil telefonun unikal xüsusiyyətləri, yəni onun mobilliyi, həddindən artıq əlçatanlığı və interaktiv interfeysi vətəndaşlar və dövlət orqanları arasında ünsiyyətə əlavə dəyər vəd edir. Bu proqramlar istifadəçilərə istənilən yerdən məlumatı asanlıqla yükləməyə imkan verir. Buna baxmayaraq, mobil telefonların dövlət qurumları və vətəndaşlar arasında kommunikasiya platforması kimi qəbulu modellərini təklif edən araşdırmalar göstərir ki, bu kanaldan istifadə etmək istəyi istifadəçilərin qavrayışlarına əsaslanaraq, potensial riskləri ilə müqayisədə kanalın qəbul edilən faydalılığı və istifadə asanlıqından təsirlənir. İstifadə nümunələrinə təsir edən dəyişənlərə əhalinin sayı, coğrafi yer, eləcə də yerli əhalinin gəlirləri və təhsili kimi demoqrafik və sosial-iqtisadi amillər daxildir [2, s. 186].

Azərbaycanda son dövrlərdə mobil tətbiqlər vasitəsilə dövlət xidmətlərinin əlçatanlığının təminatına xüsusi diqqət yetirilir. Mobil proqramların xüsusiyyətləri dövlət və vətəndaşlar arasında interaktiv əlaqənin yeni növünü dəstəkləyir və bu bir neçə aspektdə veb-saytların imkan verdiyi imkanlardan daha genişdir:

- Məlumatın yayılması. Mobil proqramlar push texnologiyasını dəstəklədiyi üçün belə xüsusiyyət dövlət orqanlarına məlumatı istifadəçinin cihazına göndərmək imkanı verir. Xüsusilə mesajların göndərilməsi istifadəçilər tərəfindən əvvəlcədən müəyyən edilmiş maraq mövzularına uyğun olaraq göndərilir.

- Daşınma qabiliyyəti və məkana əsaslanan məlumatlar. Mobil cihazların fiziki ölçüsü və çəkisi, onların daşınma qabiliyyəti və insan bədənində daimi mövcudluğu istifadəçinin xüsusi yeri əsasında məlumat göndərməyə və qəbul etməyə imkan verir. Məsələn, insan təhlükə hiss edərsə, onun fotosunu çəkir və yerləşdirir. Bir neçə saniyə ərzində həmin foto lazımı elektron ünvana çatır və problemin həllinə bu yolla operativ şəkildə nail olmaq daha asandır.

- İctimai görünməzlik. Sosial media arenaları kimi, mobil proqram dövlət orqanları və vətəndaşlar arasında birbaşa ünsiyyətə imkan verir. Məsələn, hər hansı bir dövlət orqanının Facebook səhifəsində şərh yazılırsa, bu, digər istifadəçilər üçün də açıqdır. Lakin mobil tətbiqdən istifadə zamanı isə quruma yönləndirilən hər hansı mesaj və ya şərh yalnız istifadəçi və qurumun əməkdaşı üçün görünür.

- Həssas qrupların mənafeyinin nəzərə alınması. Bəzi hallarda mobil proqramların hazırlanması həm də problemlə əhali qruplarının ehtiyaclarını həll etmək vəzifəsini daşıyır. Bununla bağlı, respublikamızda Heydər Əliyev Fondunun rolu əvəzsizdir. Öz fəaliyyətində sosial problemlərin həllinə xüsusi diqqət ayıran Heydər Əliyev Fondu 2005-ci ildə BMT-nin İnkişaf Proqramı ilə görmə qabiliyyətini itirmiş və görmə qabiliyyəti zəif olan insanlar üçün informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına çıxışın təmin edilməsinə dair əməkdaşlıq sazişi imzalamışdır. Ardınca gözdən əlil insanların cəmiyyətə

inteqrasiyasına, informasiya-kommunikasiya vasitələri ilə bilik, məlumat əldə etmək imkanlarının genişləndirilməsinə dair bir sıra addımlar atılmışdır. Məsələn, 2012-ci ildə Heydər Əliyev Fondu Azərbaycan Gözdən Əlillər Cəmiyyətinə “Mini informasiya laboratoriyası” hədiyyə etmişdir. “Mini informasiya laboratoriyası”na xüsusi kompüter masası, kompüter dəsti, gözdən əlil şəxslərə müxtəlif informasiyaları əldə etmək və ötürmək imkanı yaradan proqram sistemi daxildir. 2012-ci ilin oktyabrın 7-də Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə Yevlax şəhərində məhdud fiziki imkanlı insanlar üçün Regional İnformasiya Mərkəzi inşa olunmuşdur. Mərkəzdə kompüter mərkəzi də istifadəyə verilmişdir. Kor və görmə qabiliyyəti zəif olan insanlar üçün təlim keçəcək müəllimlərin hazırlanması işi aparılmış, kompüterlər üçün “Virqo” xüsusi proqram təminatı Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək lokaşdırılmışdır.

Azərbaycanda son dövəmdə multikulturalizmin inkişafı, informasiya məkanına xüsusi diqqət ayrılması, eləcə də elektronlaşma proseslərinin davam etdirilməsi istiqamətində əlaqələndirilmiş tədbirlər planının icrasını əhatə edir. Multikultural məkanda informasiya mədəniyyəti sahəsinə marağın artmasının səbəbləri arasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- yeni multikultural məkanın inkişafı ilə yanaşı, virtual məkanı quran yeni elektron rabitə sistemlərinin qlobal şəbəkədə tətbiqi;
- real və virtual elementləri birləşdirən bir çox mədəni məkanlarda iştiraka imkan yaradan informasiya savadlılığının yeni formaların inkişaf etdirilməsi zərurəti;
- mədəni cəhətdən müxtəlif informasiya sistemlərində informasiyanın idarə olunmasına kömək edəcək bacarıqların əldə edilməsi ehtiyacı;
- getdikcə müasirləşən informasiyanın, müasir medianın inkişafı ilə əlaqədar təhsilin innovativ və qeyri-ənənəvi perspektivləri;
- üst-üstə düşən mədəniyyətlərin çoxluğu şəraitində informasiya disfunksiyalarının aradan qaldırılması ehtiyacı;
- əhatə dairəsini real məkandan kənara çıxaran mədəniyyətlərarası təhsilə ehtiyac;
- transgressiv xarakterli mədəniyyətlərarası sosial sistemlərdə intensiv informasiya axını prosesləri və s. [13, s. 193].

Qeyd olunan istiqamətdə respublikamızda görülən işlər gözlənilən nəticələrin əldə olunmasına xidmət edir.

Azərbaycan Respublikasında elektron dövlət quruculuğunu elektron vətəndaşlığın elementləri müstəvisində şərh edən G.A.Rzayevanın şərhinə görə, ölkədə elektron hökumətin formalaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir və dövlət orqanları ilə vətəndaşlar arasında münasibətlərinin İKT-dən istifadə etməklə sadələşdirilməsi, şəffaflaşdırılması bürokratik əngəllərin qarşısının alınmasına xidmət edir. Nəticədə e-imzanın tətbiqi genişlənir, dövlət orqanları tərəfindən müxtəlif elektron xidmətlər göstərilir. Hazırda Elektron hökumət portalına qoşulmuş dövlət qurumlarının elektron xidmətləri bir pəncərə prinsipi əsasında əhaliyə təqdim edilir. Elektron hökumət portalı haqqında Əsasnamənin təsdiq

edilməsi və elektron xidmətlərin genişləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 fevral 2013-cü il tarixli 813 sayılı Fərmanı bu sahədə aparılan işlərə xüsusi təkan vermişdir [1, s. 65].

IV. Elektron demokratiya və insan hüquqlarının müasir inkişaf tendensiyaları

Ümumilikdə, idarəetmənin elektron xüsusiyyəti elektron demokratiyanı da əhatə edir ki, bu qərarların qəbul edilməsini dəstəkləmək və demokratik institutları və prosesləri təkmilləşdirmək üçün İKT-dən istifadəni nəzərdə tutur. Elektron demokratiya idarəetmə, hökumət, parlament, təşəbbüs, səsvermə, təşviqat, iştirak və s. kimi bir neçə onlayn və elektron fəaliyyəti əhatə edir. Bununla belə, elektron demokratiya nümayəndə formalarının əvəzi kimi deyil, əksinə, birbaşa demokratiya və vətəndaşların səlahiyyətlərinin artırılması elementlərini əlavə etməklə onu tamamlayır. Başqa sözlə, bu yeni bir şey deyil, sadəcə olaraq demokratiyanı daha səmərəli etmək üçün İKT-dən istifadədir.

Tim O'Reilly-nin texnologiya mərkəzli yanaşması WEB 2.0-ı yeddi əsas mövzu baxımından müəyyən edir: İnternet siyasi diskurs platforması kimi; siyasi internetdən istifadə nəticəsində yaranan kollektiv kəşfiyyət; məlumatların xüsusi proqram və aparat tətbiqləri üzərində əhəmiyyəti; ictimai sahədə daimi eksperimentalizm; istehlakçılıq vasitəsilə kiçik miqyaslı siyasi iştirak formalarının yaradılması; siyasi məzmunun çoxsaylı tətbiqlər üzərində təbliği; siyasi saytlarda zəngin istifadəçi təcrübələri [3, s. 19]. Əslində bu prinsip o deməkdir ki, internet köhnə statik səhifələr modelindən şəbəkə proqram təminatı xidmətləri vasitəsilə geniş spektrli məqsədlərə nail olmaq üçün vasitəyə doğru irəliləmişdir. Bütün bunlar da elektron demokratiyanın inkişafına təkan verən faktorlardır.

Elmi tədqiqatlarda elektron demokratiya termininin vahid tərfi yoxdur. Bununla belə, terminin düzgün başa düşülməsi üçün ən fərqli və dəqiq görünən bir neçə yanaşmanı təqdim etmək mümkündür. Məsələn, ABŞ-ın Viktoriya ştatının Yekun Hesabatında elektron demokratiya informasiya kommunikasiya texnologiyalarından fərdlər tərəfindən vətəndaş kimi düşünmək və hərəkət etmək seçimlərini genişləndirmək, zaman və məkanla məhdudlaşdırılmayan və daha geniş kollektiv azadlığa nail olmaq üçün istifadə edilməsi müəyyən edilmişdir [5].

Andrzej Kaczmarczyk və Roman Czajkowski tərəfindən təqdim olunan tərifə görə, elektron demokratiya sivil konsepsiyanın meydana çıxdığı andan təkliflərin formalaşdırılmasından onun son həyata keçirilməsinə qədər elektron media vasitəsilə həyata keçirilən proseslərin məcmusu kimi başa düşülə bilər. Bu məcmu tədqiqat fəaliyyətlərini, planlaşdırma, həyata keçirmə və idarəetməni (qərarların qəbulu, nəzarətin götürülməsi, məlumat, ünsiyyət və s.) əhatə edir [10, s. 75].

Martin Hagenə görə, elektron demokratiya kompüter və kompüter şəbəkələrinin informasiya və kommunikasiya, maraqların artıqulyasiyası və aqreqasiyası və qərarların qəbulu kimi demokratik prosesin mühüm funksiyalarını yerinə yetirmək üçün istifadə olunduğu istənilən demokratik

siyasi sistemdir. Hagen elektron demokratiyanın üç müxtəlif anlayışını sadalayır: teledemokratiya, kiberdemokratiya və elektron demokratiya [8]. 1970-ci illərdə inkişaf etdirilən teledemokratiya Amerika siyasi sistemində birbaşa demokratiyanın əlavə formalarını tətbiq etmək və yeni kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməklə həyata keçirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Teledemokratiya anlayışı kabel televiziyasının inkişafı nəticəsində yarandığı halda, kiberdemokratiya kompüter şəbəkələrinin təkamülünə əsaslanır. Teledemokratiya və kiberdemokratiyadan fərqli olaraq, elektron demokratikləşmə demokratiyanın birbaşa formalarını bərqərar etmək deyil, təmsilçi demokratiyanı təkmilləşdirmək məqsədi daşıyır. Hagen elektron demokratikləşməni siyasi hakimiyyətin gücləndirilməsi üçün yeni kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməklə demokratiyanın inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi forması kimi başa düşür [8].

Alman politoloqu Marianne Kneuerin fikrincə, e-demokratiya müəyyən akademik dairələrdə demokratik prosesləri canlandırmağa və ya modernləşdirməyə qadir olan, demokratik apatiya və yorğunluğun antidotu kimi qiymətləndirilir [4, s. 70].

E-demokratiyanın inkişafı prosesində İKT-nin öz xüsusiyyətlərindən irəli gələn bir sıra problemlər də meydana çıxır. Məsələn, İKT infrastrukturunda olan zəifliklər informasiya təhlükəsizliyinin aşağı səviyyəli təminatına səbəb olur ki, bu da e-demokratiya üçün təhlükə yaradır. Sunstein təklif edir ki, internet əsliində düzgün məsləhətçi demokratiyaya qarşı fəaliyyət göstərə bilər, çünki o, bizə normal həyatda çox vaxt ümumi təcrübə yaradan və həqiqətən birgə, endogen qərarların qəbul edilməsini təşviq edən arzuolunmaz məlumatların növünü yoxlamağa imkan verməklə icmaları parçalayır [9, s. 133]. Lakin kompüter texnologiyası ən azı idarə edənlər və idarə olunanlar arasında daha tam demokratik, iştirakçı və cəlbədicə müzakirəni dəstəkləmək üçün istifadə oluna biləcək yeni strategiyaların işlənilməsi üçün hazırlanması imkanını təklif edir. Virtual məkanda yaradılmış yeni ictimai məkanda daha rəşional ünsiyyət vəd edən bu cür ideyalar, bəlkə də təmsilçi demokratiyanın daha ənənəvi formalarını, hətta qısa və ya orta müddətdə əvəzləyəcəyini gözləməsə belə, canlandırma bilər. Ona görə də ümumən demokratiyanın yeni texnologiya ilə sarsılacağı və insanların eyni fiziki məkana tutması və geniş oxşar təcrübəni paylaşaraq ümumi vətəndaşlığa malik olması ideyasının İKT tərəfindən məhv ediləcəyi yanaşması ilə razılaşmaq bir qədər absurd görünür.

Demokratiyanın monitorinq ölçüsü dövlətlərin şəffaf və hesabatlı olmasını təmin etmək üçün vətəndaşların fəaliyyətinə aiddir. İnternetlə əlaqəli siyasi cəhətdən maraqlı hadisələrdən biri vətəndaşların hərəkətinə ehtiyac yarandıqda siyasətçiləri izləmək və sonra maraqlı ictimaiyyəti məlumatlandırmaq və səfərbər etmək üçün yerli hərəkətlərin gücləndirilmiş imkanlarıdır. Ona görə də vətəndaşlar e-dövlət xidmətlərinin tətbiqində mərkəzi halqa hesab edilməlidir. Uğurlu idarəetmə modeli vətəndaş xüsusiyyətlərini və onlayn xidmətlər vasitəsilə

vətəndaş məmnunluğunun artırılması ilə bağlı amilləri üstün tutmalıdır. Məsələn, onlayn rejimdə 24/7, təhlükəsiz və etibarlı təcrübə təmin edilməlidir. Bu model göstərir ki, vətəndaş məmnunluğunun yüksək səviyyəsi elektron hökumətin qəbulu və istifadəsinin daha yüksək səviyyələrinə gətirib çıxarmalıdır.

Virtual məkanda vətəndaş aktivliyinə və e-demokratiyaya mənfi təsir göstərən istiqamətlərdən ən başlıcası informasiya manipulyasiyasıdır. Hesab olunur ki, bu cür manipulyasiya insan hüquq və azadlıqları üçün ciddi təhlükədir [6, s. 191]. Çünki saxta xəbərlərlə mübarizə pərdəsi altında cəmiyyət üzvləri ifadə azadlığını təhdid edən informasiya sahəsinə dövlət nəzarətinin yenidən güclənməsinə məruz qalır. Məsələn, 2018-ci ildə Misirdə rejim saxta xəbərlər yaymaq ittihamı ilə 21 informasiya saytının bağlanmasına göstəriş vermişdi ki, bu senzuraya məruz qalan saytlar arasında mövcud rejimə qarşı çıxan müstəqil, mütərəqqi qəzet olan MadaMisr də var idi [14]. Ona görə də artıq bəzi dövlətlərdə (məsələn, Fransada) informasiya manipulyasiyasına qarşı parlament tərəfindən qanun layihəsi müzakirə olunur və bu qanun bir çox təminatlar təklif edir. Onun müddəaları vaxtla məhduddur və yalnız seçki kampaniyalarına şamil edilir. Qanun layihəsi həmçinin müstəqil dövlət orqanı olan CSA-nın səlahiyyətlərinin gücləndirilməsinə əsaslanır. Bu qanunvericilik təklifinin əsas məqsədi sadəcə olaraq seçki bülleteninin dürüslüyünü və bütövlüyünü qorumaqdır ki, o, xalqın iradəsini sədaqətlə əks etdirsin [6, s. 192].

V. Nəticə

Yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının meydana çıxması ilə e-dövlət və e-demokratiya son onillikdə dövlət idarəçiliyini əhəmiyyətli dərəcədə yenidən formalaşdıran və gələcəkdə idarətməni yenidən formalaşdırmaq potensialına malik mühüm yeniliklər olmuşdur. İnformasiya texnologiyalarının dövlət xidmətlərinin səmərəliliyini artırma biləcəyinə inam sayəsində e-dövlət və e-demokratiya dövlət idarəçiliyi tədqiqatlarına bir çox yeni məsələlər, modellər və nəzəriyyələr gətirir. Bu inkişaf edən sahələr arasında nisbətən araşdırılmamış mövzulardan biri elektron dövlətin və elektron demokratiyanın inkişafının müəyyən edici amilləridir.

Tədqiqat zamanı müxtəlif dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının təcrübəsinin müqayisə olunması nəticəsində həmin amillər təhlil edilmiş, elektron demokratiyanın və elektron dövlətin inkişafının insan hüquq və azadlıqlarına təsir istiqamətləri müxtəlif inkişaf modelləri müstəvisində araşdırılmışdır. Nəticə etibarilə, öyrənmə modelinin daha uğurlu olduğu qənaətinə gəlinmişdir. Çünki məkan və qonşu dövlət amilləri nəzərə alınmadan dünya dövlətlərinin təcrübəsinin öyrənilməsi və milli təcrübəyə tətbiqi daha məqsədəuyğun hesab olunur. Burada global səviyyədə virtual məkana daxil olma və tanınma da təbii ki, mühüm rol oynayır. Çünki məhz beynəlxalq normaların dövlətdaxili informasiya siyasətində rəhbər tutulması daha humanist və insan hüquqlarına hörməti təmin edən idarətmənin inkişafına təkan verir.

REFERENCES:

1. Aliyev A.I., Rzayeva G.A., Ibrahimova A.N., Maharramov B.A., Mammadzali Sh. Information law: Textbook. Baku, Nurlar, 2019, 448 p (in Azerbaijani / İnformasiya hüququ: dərslik / Ə.İ.Əliyev, G.A.Rzayeva, A.N.İbrahimova, B.A.Məhərrəmov, Ş.S.Məmmədralı - Bakı: Nurlar nəşriyyatı, 2019, 448 s).
2. Azi Lev-On and Hananel Rosenberg. Mobile applications in local government // *Electronic Government*, 2021, Vol. 17, No. 2, pp. 183-198.
3. Chadwick, Andrew. Web 2.0: New Challenges for the Study of E-Democracy in an Era of Informational Exuberance // *I/S: A Journal of Law and Policy for the Information Society*, 2008-2009. Vol. 5, No. 1, pp. 9-42.
4. Gabor, Eugen, et al. Digital Democracy and the Growing Threat of Illiberalism. Opportunities and Limitations as Reflected by the Estonian Case // *Perspective Politice*, 2023. Vol. 16, pp. 66-84.
5. Inquiry into Electronic Democracy. Final Report, Parliament of Victoria, Australia, Scrutiny of Acts and Regulations Committee, 2003.
URL: <http://www.parliament.vic.gov.au/SARC/E-Democracy/FinalReport/FinalReport.pdf>
6. J.-B. Jeangène Vilmer, A. Escorcía, M. Guillaume, J. Herrera, Information Manipulation: A Challenge for Our Democracies, report by the Policy Planning Staff (CAPS) of the Ministry for Europe and Foreign Affairs and the Institute for Strategic Research (IRSEM) of the Ministry for the Armed Forces, Paris, August 2018, 207 p.
7. Lee, Chung-pin, et al. Testing the Development and Diffusion of E-Government and E-Democracy: A Global Perspective // *Public Administration Review*, 2011. Vol. 71, No. 3, pp. 444-454.
8. M.Hagen. A Typology of Electronic Democracy, 1997.
<http://www.uni-giessen.de/fb03/vinci/labore/netz/hag-en.htm>
9. Morison, John. E-Democracy: Online Civic Space and the Renewal of Democracy? // *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, 2004. Vol. 17, No. 1, pp. 129-142.
10. Musial-Karg, Magdalena. E-Voting as a New Form of Civic Participation in Democratic Procedures // *Polish Political Science Yearbook*, 2010. Vol. 39, pp. 72-87.
11. Ronchi, M. e-Democracy: Toward a New Model of (Inter) active Society. Cham: Springer, 2019, 242 p.
12. Smolik N.Q., Kurylev K.P., Parkhitko N.P. National regimes of internet regulation in CIS // *Postsovetskie issledovaniya*, vol. 4, 2021. № 8, p. 705-718 (in Russian / Курьлев, К.П., Пархитко, Н.П., Смолик, Н.Г. Национальные режимы регулирования сети интернет в странах СНГ // *Постсоветские исследования*. Т.4, 2021. № 8, с. 705-718).

13. Sylwia Jaskula. Information culture in intercultural space: moderation of values // Politeja, 2016. Vol, 5, No. 44, pp. 183-198.
14. Tourya Guaaybess. Fake news: de l'instrumentalisation d'un terme à la mode ou les nouveaux visages du 'Schmilblick' // The Conversation, 11 February 2018. <https://theconversation.com/fake-news-de-l-instrumentalisation-dun-terme-a-la-mode-ou-les-nouveaux-visages-du-schmilblick-91339>
15. Twizeyimana, Jean Damascene and Andersson, Annika. The public value of E-Government - A literature review // Government Information Quarterly, 2019. V. 36, p. 167-178.

**Development of e-government and e-democracy:
new legal trends in protection of human rights and freedoms**

ELNUR HUMBATOV*

Abstract

In today's world, studying the interaction between technology and the state, focusing on the potential of democratization, is relevant not only from an academic point of view, but also from a pragmatic point of view. Because it is impossible for the state to stay out of these processes and not to become electronic at a time when virtualization is widespread and the opportunities offered by new technologies for people are increasing. At the same time, new digital means of public service delivery require different regulation because they are fast and potentially damaging to rights in case of failure. In this sense, the main risks and opportunities that electronic government systems can bring to democratization and important parameters for its regulation are issues that should be given special attention from the aspect of ensuring human rights and freedoms. E-governance is of special importance for ensuring human rights and freedoms in a new form in the digital era. Because as a result of transparency and accountability, which is the main element of such management, government bodies understand that anyone can view their information online, and as a result, they need to be accountable to the public. Transparency and accountability can be considered key elements for democratic states, which can be enhanced by e-governance. E-governance, supported by openness and transparency, also offers the possibility of reducing corruption in public procedures due to the reduction of personal contact. The analysis of the points mentioned in the article was carried out in two directions: reference to doctrinal analyzes and research of practice. Proposals and recommendations were presented as a result of research conducted in both directions.

Keywords: e-government, e-democracy, e-state models, human rights, e-rights, Internet, ICT.

---

* Ph.D. in Law / Baku State University / email: elnur_88@inbox.ru

Развитие электронного государства и электронной демократии: новые правовые тенденции в защите прав и свобод человека

ЭЛЬНУР ГУМБАТОВ*

Аннотация

В современном мире изучение взаимодействия технологий и государства с акцентом на потенциал демократизации актуально не только с академической точки зрения, но и с прагматической точки зрения. Потому что невозможно, чтобы государство осталось в стороне от этих процессов и не стало электронным в то время, когда виртуализация широко распространена и возможности, которые новые технологии дают людям, увеличиваются. В то же время новые цифровые средства предоставления государственных услуг требуют иного регулирования, поскольку они действуют быстро и потенциально наносят ущерб правам в случае неудачи. В этом смысле основные риски и возможности, которые системы электронного правительства могут принести в демократизацию, и важные параметры ее регулирования – это вопросы, которым следует уделить особое внимание с точки зрения обеспечения прав и свобод человека. Электронное управление имеет особое значение для обеспечения прав и свобод человека в новой форме в эпоху цифровых технологий. Потому что в результате прозрачности и подотчетности, которые являются основным элементом такого управления, государственные органы понимают, что каждый может просмотреть их информацию в Интернете и, как следствие, они должны быть подотчетны общественности. Прозрачность и подотчетность можно считать ключевыми элементами демократических государств, которые можно повысить с помощью электронного управления. Электронное управление, поддерживаемое открытостью и прозрачностью, также предлагает возможность снижения коррупции в государственных процедурах за счет сокращения личных контактов. Анализ упомянутых в статье положений проводился по двум направлениям: обращение к доктринальному анализу и исследование практики. Предложения и рекомендации были представлены по результатам исследований, проведенных в обоих направлениях.

Ключевые слова: электронное государство, электронное правительство, электронная демократия, модели электронного государства, права человека, электронные права, Интернет, ИКТ.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.05.2024

Çapa qəbul: 23.09.2024

---

* Кандидат юридических наук / Бакинский государственный университет / email: elnur_88@inbox.ru